

B. JÓSIKA MIKLÓS ÉS B. KEMÉNY ZSIGMOND.

Első közlemény.

I.

A Habsburgok uralma idején — különösen a XIX. század első részében — megszűnt Erdélyben az a mozgalmas élet, mely a fejedelmek korában folytonos izgalomban tartotta Erdély lakóit. A nagy államférfiui tervekről, a pártküzdelmek borzalmas jeleneteiről csak a krónikák beszéltek. Lejárt a meglepetések kora, melyben a körülmények szélsége úgy bánt az erdélyi fejedelmi hatalommal, mint a forgószelel az utcán felsodort papirdarabbal, felemelte, majd a sárba dobta. Aláhanyatlott az a magyar műveltség is, mely egykor az iskolák és templomok falain belül s a könyvekben szabadon vitatta meg a vallás és tudomány kérdéseit. Úgy látszott, Erdély lejátszotta már világtörténeti szerepét.

A rend, melyet a kormány teremtett, csak a közép-szerűségeknek s a könnyű lelkiismeretűeknek kedvezett. Így kapcsolódott a nyárspolgári társadalomnak s az állambatalomnak érdeke. Mindketten esküdt ellenségüket, felforgatókat láttak azokban, kik az emberi életnek magasabb hivatásában hittek s a régi erdélyi alkotmányt minden veszélyével többre becsülték, mint az új rendet. Csak így találhatott a kormány Marosvásárhelyt bírakat, kik Wesselényit elítélték s Nagyenyeden tanárokat, kik id. Szász Károly jogtörténeti előadásait megakadályozták.

Ily korszaknak természetes visszahatása az ifjúságnak értékesebb részében a romantikus kedélyvilág és romantikus vágy. A visszahatás eleinte csak Wesselényinek és barátainak férfias mulatságaiban, egy-egy vakmerő lovaskalandban

jelentkezett; az irodalomban az új szellemet egy-két merészebb hasonlat s rikító kép jelezte. Nem sokára az új szellem bevonult a tudós szobájába s a tanácskozó termekbe. A mily vágyakozva gondolt *Sylloge tractatumjában* id. Szász Károly a fejedelmek korának alkotmányos életére, ép oly ábrándos emberszeretettel szónokolt Wesselényi a megyegyűléseken s az országgyűlésen az elnyomott osztályok alkotmányos szabadsága érdekében. Mintha mindazok a magasztos gondolatok, melyekért Erdély fiai egykor lelkesültek vagy börtönben sínylődtek, felpattantották volna százados zárait s új életre keltek volna a XIX. század elejének erdélyi ifjúságában. Úgy tetszett, mintha a multnak minden rettenetes bűnét egy pillanat alatt akarnák a késő utódok helyrehozni. S e magasztos ábrándoknak, mérész törekvéseknek mily stilszerűen romantikus háttérül szolgáltak a büszke kastélyok s ódon udvarházak, melyek századok viharaival néztek szembe, az égbe nyúló havasok, melyeknek aljában akadálytalanul rohantak tova a Maros hullámai!

Az az új szellem, mely az erdélyi ifjú nemzedék lelkén elhatalmasodott, kezdetben alig jelentett mást, mint a politikai önkénnyel való daczolást; lassankint azonban ép oly gazdag tartalmú lett, mint a külföldi romantika. Ekkor már csodálta a nemzeti történelemnek azokat a korait, melyekben férfias elhatározást talált, gyönyörködött az egyéni akaratnak és szenvedélyeknek még szertelenségeiben is, nagyra becsülte az emberi léleknek sejtelmes sovárgását és áhítátát, a természetben szerette az elhagyott vadon tájakat, melyeket az emberi művelődés nem érintett s melyeket éjjelenként ezüstös fényvel vont be a holdvilág. Ennek a romantikus lelkivilágnak költői megnyilatkozása irodalmunkban báró Jósika Miklós és báró Kemény Zsigmond regény-költészete.

A két író fejlődésében vannak rokon vonások. Családi hagyományaik, gyermekkoruk benyomásai Erdély multjának nagy képeivel töltik meg lelküket. Branyicskán s Szurdokon, hol Jósika legszivesebben időzött, Gyulafehérvár környékén, hol Kemény élte le gyermekkorát, minden zug, minden kődarab egy-egy emlék. Itt agg gyümölcsfák alatt pihennek a sirban Kenyérmező hősei; ott egy sötét várrom a Maros

partján Martinuzzi tragikus sorsának emlékét őrzi. Branyicskán egy vakolatlan bástya annak a várnak maradványa, melyet Báthori Zsigmond ajándékozott rokonának, a Jósika-család őseinek. Az egyik kopár szurdoki sziklatetőn pihent meg Erdély utolsó fejedelme, II. Rákóczi Ferencz, a zsibói ütközetkor. Mind megannyi tárgy, melyeken csodálattal mereng az ifjú, ki szégyenli saját korának kishitűségét s megalkudását. Bármennyire vonzották is azonban Jósikát és Keményt Erdély elmúlt századai, józanságuk megóvta szellemüket a beteges ábrándozástól s mindig kapcsolatban maradtak saját koruk törekvéseivel. Mindketten szívvel-lélekkel csatlakoztak a reformmozgalmakhoz s mindkettőt benső barátság fűzte az erdélyi ellenzék vezéreihöz, különösen Wesselényi Miklóshoz s id. Szász Károlyhoz.

E szellemi rokonság mellett is Jósika és Kemény ellentétes egyéniségek. Jósika nyugtalan természet, ki az izgalmakban, hadi kalandokban. forradalmi mozgalmakban érzi magát igazán elemében. Könnyen határoz s gyorsan cselekszik; néha felületesen ítéli meg a helyzetet, de a mint a Mincio mellett huszárosan vágta ki magát a veszedelemből, így segít magán az élet bajaiban is. Elhibázott házasságát egész könnyedén szakítja szét; mikor meg vagyont, hazát, mindent veszít, idegen földön fogyatékos eszközeivel új kellemes életet küzd ki magának és hű feleségének. Kemény kétséges értékű ajándékot nyert a végzettől: mély kedélyt és töprengő lelket. Éles ítélőerejével mindig a dolgok lényegét keresi, így aztán ép oly szigorú bírása saját érzelmeinek, mint annak az ügynek, melyhez csatlakozott. Ily egyének hatalmasan támadják a zsarnoki hatalom vagy igazságtalan államforma ferdeségeit, de forradalmi időkben, a gyors tettek idején töprengésük merő akadékoskodásnak tetszik. Ily egyének mély vonzalommal gondolnak eszményképükre, de meltatlanoknak tartják magukat a boldogságra, megkésnek a tettel s engedik, hogy szerelmük tárgyát léha világfi vonja magához. Jósika a merész ötletek, vakmerő vállalkozások embere; Kemény szemlélődő egyén, ki többre becsüli az események bölcséletét, mint az eseményeket. Az naivabb, hiszékenyebb, tud lelkesülni egy-egy szép jelszóért, egy-egy érzelgős nyilatkozatért; ez sokkal bonyolultabb és sokkal komorabb világnézetű. Az arra van

teremtve, hogy bőven kivegye részét az élet küzdelmeiből és örömeiből; ez a küzdelmek mellé a vesztett ábrándokat nyerte osztályrészül.

Mindkét író Erdély műveltségének tartalmát fejezte ki költőileg, de költői alkotásaikon határozott nyomot hagyott szellemüknek ellentétes volta. Az egyik inkább érdeklődött a nemzeti dicsőség fényes korszakai s a nemzeti szerencsétlenségek iránt; a másiknak figyelmét az egyén, mint a történet mozgató ereje kötötte le. Az egyik eszményi hősökkel s gonosz szenvedélyek rabjaival népesítette be a multat és jelent; a másik magasabb erkölcsi szempontból ítélte meg az életet s látta a nemes szenvedélyek túlzásaiban is a bűnt s az elvetemültben is az emberi érzést. Az egyik érdekes, sokszor borzasztó mesét mondott a nagy közönségnek elmúlt korokról, a másik komor tragédiákat vezetett elénk, melyekben egy bölcselkedő lélek az emberi sors rejtelmeibe világít be.

Jósika és Kemény az 1834 35-ik évi kolozsvári országgyűlésen ismerkedhettek meg egymással. Jósika ekkor negyven éves férfiú, az erdélyi társaságnak egyik legműveltebb és legkedveltebb tagja, ki mint királyi hivatalos jelent meg az országgyűlésen. Alakját érdekessé tették vitézi tettei, valamint a szerelmi történetek, melyek nevéhez fűződtek. Sokat beszéltek szerencsétlen házasságáról, még többet eredeti ötleteiről, melyekkel — mint *Emlékirataiban* maga említi — oly szívesen zavarta meg a kolozsvári nyárspolgárok nyugalmát.

Keménynek az országgyűlésen a hallgató közönség szerepe jutott. Nehézkes egyéniségén meglátszott, hogy a húsz éves ifju csak nem rég hagyta el a nagyenyedi collegiumot, hogy inkább otthon van a tudományokban, mint a szalonokban. Bizonyára nem nagy hódítást tett a hölgyszívekben. Annál büszkébb volt rá tudós tanára, ki nagy műveltségű növendékét barátjává fogadta s benne nemzetének nagy történetíróját vagy költőjét sejtette. Szász Károly emlékezése szerint Kemény többször találkozott Wesselényivel id. Szász Károly lakásán. Valószínű, Jósikával is nagy tanára révén ismerkedett meg Kemény; hisz Wesselényi és Jósika Kolozsvárott közös szállást tartottak s lakásuk az erdélyi ellenzéknek gyűlőhelye volt.

Az ismeretségből bensőbb viszony egyelőre nem fejlődött. A különbség s a különböző helyzetek csak élesebbé tették a két jellem között levő ellentétet. Csak mikor Wesselényi üldözése véget ér, mikor a szenvedésektől megtört, vak férfiú újra letelepedhetik ősi fészkeben, akkor hozza egymáshoz közelebb Jósikát és Keményt Zsibónak regényes környéke s vonzó társasága.

Jósika ekkor már ünnepelt alakja irodalmunknak, a Kisfaludy-társaság elnöke, az Akadémia tiszteleti tagja. Irodalmi diadalainak hosszú sorából kimagaslanak nagy történeti regényei: *Abafi*, *Az utolsó Báthori*, *A csehek*, *Zrínyi*, *a költő*. Keménynek az *Erdélyi Híradó*ban megjelent cikkei sok tisztelőt, de éppen annyi ellenséget is szereztek. A korteskedésről irt röpiratát Wesselényi is elítélte. A regényeiből megjelent mutatóványok csak érdeklődést keltettek kéziratban levő regényei iránt.

Jósika Szurdokon, Zsibó közelében lakott, úgyhogy — mint *Emlékirata*-ban említi — fél óra alatt könnyen átlovasgolhatott Wesselényihez. Gyakran el is látogatott Zsibóra, sőt néha hosszabb időt is töltött ott. A két férfit nem csak ifjúkori kalandjaik közös emlékei vonzották egymáshoz, hanem rokon nézeteik is, melyek között a szabadelvű eszmék mellett egy-egy aristokratikus gondolat is elcsúszott.

Keményt a kicsinyes kolozsvári viszonyok s a kormány cselszövései kedvetlenítették el a politikától. A sok szűkkeblűség és korlátoltság láttára valóságos Abderává torzult szemében Kolozsvár s szívesen menekült irodalmi terveibe, a mezők és patakok világába, a falusi természetbe. Ily körülmények között tépett lelkének valóságos áldás volt Zsibó, honnan az erdélyi politikai viszonyokat magasabb szempontból tekinthette, hol a múlt idők emlékei s a Szamos völgyének változatos részletei költői ábrándozásra csábították.

Wesselényi 1843 végén tért vissza Zsibóra. Kemény már a következő évben említi egyik levelében látogatását. Az 1845-ik év tavaszán Deák és Vörösmarty fogadására siet Wesselényihez; leghosszasabban időz nála 1846-ban, április 15-ikétől július 31-ikéig s szeptembertől decemberig. Valószínű, e látogatások tették bensőbbé s tartalmasabbá Jósika és Kemény baráti viszonyát. E korból valók Kemény-

nek Jósikához írott levelei is, melyek értékes bizonyítékai a baráti viszony mély hatásának. Jósika beavatta ifjú író-társát irodalmi munkásságának titkaiba s Keményt érdekelték a legapróbb részletek is, a felbukkanó írói tervek ép úgy, mint a kész munkák; alig várja, hogy a legújabban megjelent regényeket olvashassa. Jósikának tevékenysége s fegyelmezett, erős akarata munkára és saját bonyolult lelki ereinek összpontosítására serkenti Keményt. Goethe művészi nyugalomra vágyódik, melyben a költői alkotás összhangját nem zavarják meg sem a környezetnek visszás benyomásai, sem saját zabolátlan szenvedélyei.

Úgy látszik, Wesselényinek is gyönyörűsége telt a két író barátságában. Valahányszor Keményt Zsibóra hívja, csábítószere Jósika társaságát is megemlíti. A szép baráti viszony azonban lassan meglazul, mikor 1847-ben Kemény búcsút mond Erdélynek. Wesselényihez intézett egyik levelében még üdvözlí Jósikát, kérdi, hogy sokat dolgozik-e, aztán elmarad az üdvözlés; ekkor már egész lelkét lefoglalták a politikai változások, melyek, mint titkos földalatti erők, rendítették meg a magyar közélet alapjait. Még egyszer összehozta a két férfit a haza veszélye Debreczenben, de ellentétes jellemük itt is szétválasztja útjokat; Jósika bizalommal követi, Kemény — mint a békepárt tagja — szigorúan bírálja Kossuth merész politikáját. A szétválasztást aztán teljessé tette a sors szeszélye, mely Jósikát Brüsszelbe száműzte, Keményt pedig arra kényszerítette, hogy egy elpusztult ország romjai között ébresztszen hitet a csüggedőkben. A nagy távolság évek múlva elmosta az egykori barátság emlékeit s mikor Jósika utolsó napjaiban *Emlékiratain* dolgozott, egészen kicsinyes eszközökkel akarta megzavarni azt a nagy hatást, melyet Keménynek nagy egyénisége tett a magyar irodalomra és közönségre.

Annak a viszonynak elemzése, mely Erdély két nagy regényírója között fennállott, érdekes feladata a magyar irodalomtörténetnek; hisz ennek a feladatnak megoldása világot vet a magyar regény fejlődésére is. Jósika és Kemény szellemi kapcsolatának pontos ismerete meggyőzhetne bennünket arról, hogy a XIX. században a magyar költészet többé nem pusztán külföldi irodalmi divatok utánzása, vagy idegen költészeti formák alkalmazása, hanem oly egyéni-

ségek világnézetének művészi megnyilatkozása, kik lelküknek tartalmát s a művészi kifejezés módjait is a magyar műveltségnek köszönik. Mindkét költő egyénisége leghatározottabban költői alkotásaikban nyilatkozott meg, azért szellemi kapcsolatukat is legjobban költészetükből ismerhetjük meg.

II.

Az a mozgékony szellem, mely Jósikát életében annyi változatos helyzetbe sodorta, költészetében mint nyugtalan képzelet jelentkezik, melyet a multnak és jelennek legkülönbébb részletei vonzanak. Legszívesebben időzik Jósika a mult világában, hol a letűnt korok szokásai s a különböző nemzetek küzdelmei érdekesen színezik az emberi életet. Különösen érdekli a magyar földnek s a magyar nemzetnek multja. Képzeletében kiszállnak sírjaikból a dák és római harczosok s újra megvívják halálos tusáikat a Retyezát aljában; tatár és török lovak patkóitól visszhangzik a Maros vidéke; megjelennek a romba dőlt váraknak egykori lakói is, hogy dicsőséget szerezzenek a magyar névnek, vagy tönkretégyék a hazát.

A multnak ez a szeretete Jósika regényeiben és novelláiban úgy tűnik fel, mintha inkább a tudós, mint a költő érdeklődése volna. A költőt gyakran elragadja régészkedő szenvedélye s hosszadalmas régészeti magyarázatokba bocsátkozik. Máskor meg regénye szinte a történetírással akar versenyezni. Amennyire nagyra becsüli muzeumi ismereteit, annyira tüntet történeti kútforrásaival; néha azt a hitet akarja bennünk ébresztetni, hogy képzelete pusztán rendezője a történeti adatoknak. *Jósika István*ban egy beszélgetést félbehagy, mert «a tanácskozás tartalmáról segédkrónikái hallgatnak». Nagyobb regényeinek végén pedig bőséges jegyzetekben számol be kútforróról, mintha a költői alkotás értékét különösen emelné az, hogy Galeotti, Bonfinius, Cserei, Rákóczi, Fessler történeti munkáival megegyezik.

Ez a nagy tudományos felszerelés azonban nem akadályozza meg Jósikát abban, hogy az elmúlt korok képét saját kénye és kedve szerint alakítsa át. Nyugtalan képzelete kerüli a dolgok lényegét, inkább csak a felszint

érinti, szereti a rendkívüli jelenségeket, a felöltő külsőségeket, nem nagyon foglalkoztatják a régi világ belső életének problémái. Legkedvesebb tárgya Jósikának a magyar lovagvilág. Történeti regényeiben felépíti a romba dőlt lovagvárakat s bemutatja a komor épületeknek minden fényét és érdekességét. Látjuk a hosszadalmas lovagi tornákat, a sziklába vésett börtönök népét, a titkos földalatti utakat, annyi véres kaland színhelyét; egyik-másik vár alja annyira ki van vésve, mintha lakói inkább tartózkodnának a földalatti folyosókban és üregekben, mint a magas lovagtermekben. Bepillantunk a fejedelmi s királyi udvarokba s az udvari szertartások, a különös öltözetek, a himzések vonalai, a drágakövek elhelyezése, fénye, színe, a lovagok fegyverei mind számot tarthatnak Jósika figyelmére. Eszményképe ennek a világnak Abafi, a fényes öltözetű lovag, ki a tornajátékon majd hattyufehér ménjével, ezüsthimzésű dolmányával s prémes süvegével kelt feltűnést, majd hollófekete paripán s kék zománczú páncélban ront elő, estére meg sötét gesztenyeszínű öltözetben jelenik meg az udvarnál.

A költő szinte csodálattal néz erre a világra, mintha visszavágyódnék a szürke jelenből a színes lovagéletbe. Nem igen jut eszébe, hogy kritikájával fölébe helyezkedjék annak a hazugságnak, mely a csillogó öltözetek s a fényes lovagi tornák mögött rejtőzik. Gyakran szembe állítja a multat a jelennel, mint az erőtlen jellemek, elkényesedés és anyagiság korával; dicséri az ösöket, kik csaták között nőttek fel, bátran szembeszálltak a csalódásokkal s kik oly emelkedett érzelmeket hordoztak keblükben, minők a jelen, köznapi életben a lehetőség határain esnek túl. Jósika képzeletét izgatja a véletlen szeszélye is, melynek oly tág tere jut a lovagvilág helyzeteiben. Egyik-másik hősenek életében minden lehetséges. A kitett gyermekek előkelő sorba vergődnek fel, a csillagász leánya koronás király feleségévé lesz, Eszther meg, a lenézett zsidó leány, országok sorsára gyakorol döntő befolyást. Valóságos mese a «zöld vadász» története is. Szinte táltoson repül, mindenütt jelen van, hol Mármarosban, hol Budán, hol Dunántúl tűnik fel; most az ötvösművészet legnagyobb mestere, más-kor meg a legügyesebb udvari ember s legbátrabb harczos.

A lovagkor csodálatába belejátszik Jósika nemzeti érzése is. Szerette Jósika a magyar lovagvilágot, mert e korban fedezte fel a legnagyobb magyarokat, köztük a legnagyobb magyar királyt, Mátyást. A lovagi erények tisztelete s a magyar dicsőség között ép oly szoros kapcsolatot érzett, mint előtte Kisfaludy Sándor s utána Arany János. Mily büszkeséggel sorolja fel *Eszther*ben a külföldi és hazai vendégeket, kik Lajos király öcsésének lakodalmi ünnepén megjelentek! A drága fogatok sora, a hímzett öltözetek, a Duna vizében tükröződő, kivilágított ablakok — mind Visegrádnak, a magyar királyi udvarnak pompáját, a magyar nemzetnek hatalmát hirdetik.

Jósika sokkal inkább átengedi magát rokonérzésének és ellenszenvének, hogy sem a történetírás feladataira vállalkozhatnék. Az egész tudományos készüllet inkább csak látszat. Jósika nem akarja az elmúlt korok külső és belső életének szerkezetét megmagyarázni, valójában csak megrendítő és megindító történetet akar elbeszélni. A megrendítés eszközei között szerepelnek a rabló lovagok, a vérengző zsarnokok, aljas cselszövők és romlott nők. Már első regényében megjelenik Abafi mellett Báthori Zsigmond, ki méreggel, gyilkokkal s hóhérbárddal kormányozza Erdélyt. *Jósika István* című regényében is a vér szaga üti meg orrunkat, a merre a tehetetlen Báthori Zsigmond jár-kél. Második és harmadik regényének főhősei az érzékiség rabjai; valóban nehéz eldönteni, melyik aljasabb, Zólyomi-e, ki rablott nőkből titkos háremet alkot magának, vagy az utolsó Báthori, ki vad szenvedélyével tulajdon otthonukban uri nőket rohan meg. Az érzékiségnek és kegyetlenségnek visszataszító vegyületei Kázmér király s kedvese, Eszther is; mindkettő úgy változtatja szerelmét, mint más ember ruháját s mindkettő könnyen emeli törét gyilkolásra. Az érzékiség és kegyetlenség tombolásai mellett gyakran festi Jósika történeti regényeiben a bosszú kitöréseit is. A bosszúnak valóságos megtestesülései Dimon, az utolsó Báthori rossz szelleme, és Malipieri, ki mint sötét arnyék jár Zrínyi nyomában. Az egyik törvénytelen származásáért s lenézett helyzetéért, a másik vesztett boldogságaért esküszik örök bosszút az egész világnak. Csodálatos, mily kitartóak e gyűlölködő alakok s a sors mennyire kezükre játszik. Egész életet

szentelnek vad szenvedélyüknek, s nincs nyugtuk, míg boszszújuk tárgyát vagy magukat tönkre nem tették.

E bőszt indulatok rettenetes helyzeteket hoznak létre, felforgatják a társadalom legalsó rétegeit s mozgásba hozzák a banditákat, züllött leányokat s rabló csapatokat. E sötét alakok élete szolgál Jósika regényeiben háttérül azoknak a magasztos érzelmeknek, melyek az emberi léleknek égi származását juttatják eszünkbe. A költő figyelmét épen úgy lekötik a lelki tisztaság, az anyagi szeretet s nemes lemondás képei, mint a gonosz szenvedélyek borzalmai. Úgy tetszik, mintha a költő az izgató képekkel az olvasó lelkében csak a megindító jelenetek hatását készítené elő. Ez érzékeny jelenetek hősei végtelen gyöngédséggel közelednek egymáshoz, néha szinte mámorosak lesznek saját jóságuktól s nem tudnak mértéket tartani önáldozataikban. Abafi, az udvari nők eszményképe, a tábor büszkesége egy halálosan megsebesített nő kezét kéri meg, hogy a haldoklónak utolsó perczeit édesítse meg. Az önzetlenségnek megható mintaképei azok az úrihölgyek is, kik lemondanak Abafiról, hogy szerelmük tárgyát más, méltóbb egyéniség boldogítsa. Épen ily mértéktelen szerelmében Coelesta is, a szép szász leány, ki még akkor is szereti szörnyeteg kedvesét, mikor már tisztelni sem tudja. Jósika magasztos hőseinek érzelmei legtöbbször túllépik határaikat s hosszú ömlengésekben áradnak ki. A szerelmesek s hitvestársak eltanulják a lyrai költemények pompázó kifejezéseit s ékes szónoklatokban érintkeznek egymással. Jósika Istvánné életének egyik legkomolyabb pillanatában így szól férjéhez: «Nem egyszer árasztottalak körül szerelmem örök lángjával s szálltam át lelkedbe s alig birtam leolvasztani a jéglemezt kebledről». Hasonló fellengző beszéddel öleli magához a hős Zrinyi is kedvesét, Violetát.

Jósika megindult lélekkel látja az emberi lélek lealjasodását és égi eredetét, a vad indulatot s a magasztos érzelmet; az egyiket megveti, a másikat csodálja. Szégyenpirral gondol arra a gyáva nemzedékre, mely a gyilkos Báthori Zsigmondnak hódolt s nem merte kérdőre vonni annyi törvénytelen véráldozatért a gyáva zsarnokot. Undorral emlegeti Longueval nevét, mert az árulót a legaljasabb emberi lénynek tartja. Annál határtalanabb csodálata Mátyás

királylyal és Rákóczi Ferenczczel szemben, kikben az emberi lélek legnemesebb tulajdonságait látja egyesítve. Lapokon keresztül magasztalja a nagy királyt, fennkölt gondolkodását, szívének jóságát s önzetlen hazaszeretetét. Valóságos dicsőítő hymnus az is, a mit Rákócziról mond, kinek «érzése, mint az örök nap, nem fogadja, hanem árasztja a meleget s kinek hatalma, mint az égésé, a diadal szárnyain növekszik.»

Ime a romantika, mely egykor a természetesség érdekében támadta a classikus költészetet, az ellentétek szerepével átalakította, meghamisította az emberi élet képét. Jósika is, mikor megrendítő és megindító jeleneteit elénk rajzolja, tulajdonkép stilizálja, gyakran eltorzítja a történetet. Az események végtelen sorából azt keresi, a mi szörnyű és magasztos s ha nem talál a történetben ilyet, képzeletének raktárában mindig rendelkezésére áll egy-egy grotesk alak, vagy érzelmes hősszerelmes. Így aztán nem veszi észre az események titkos rugóit, a koreszméket s önkénytelenül egészen ferde világításba helyezi az elmúlt koroknak jellemző történeti alakjait. Mivé lesz Zrinyi, a költő, Jósika regényében? A történet Zrinyije csupa erő és akarat; széles látkörű államférfiú, tisztán látja nemzetének s Európa népeinek erőviszonyait; hűséges hive vallásának s hazájának a költészetben s hadi tetteiben egyaránt; hatalmas oligarcha, ki érzi, hogy egyéniségénél fogva neki volna legtöbb joga Mátyás király trónjára. Jósika Zrinyije a meg-gondolatlanságig nagylelkű, a vakságig nemes, a férfiatlanságig érzelmes. Fogalma sincs az udvar ravasz politikájáról; valóban érthetetlen, hogy Velence és Bécs ármányai között hogyan tudta magát ily államférfiú csak egy napig is fenn-tartani. Jósika Zrinyije naivul pazarolja tiszteletét királyával szemben, épen így akarat nélkül rajong éveken keresztül egy gyenge törekeny olasz nőért s ha a véletlen nem könyörülne rajta, nyugodtan engedné, hogy a sors örökre elrabolja tőle kedvesét.

Hogy Jósika történeti hőseinek egyéniségét mennyire eltorzítja egy-egy érzelmes kaland, arra jó példa II. Rákóczi Ferencz szerelmének rajza. Rákóczi olaszországi útjában szerette meg Magdaléna darmstadti herczegnőt, de később halála hírét hallotta s Amália hessen-rheinfelsi herczegnőt vette

el. Időközben Magdaléna is férjhez ment, majd pedig özvegy lett. A szép özvegy titkos találkára hívja Rákóczit. Itt aztán a szerelmesek nagy szónoklatokat mondanak a szíveknek titkos szövetségéről s «Rákóczi szívéhez ölelte szép hölgyét, ki szenvedélylyel s bizalommal simult kebléhez». Megesküsznek, hogy titkos szövetségük örök lesz s titok marad mindenki, különösen Amália előtt. Az eskü idején zavarja meg a találkát Amália. Elmondja, hogy férjét veszély fenyegeti s hogy a találkát is kémek árulták el; egyúttal kéri férjét és Magdalénát, hogy szövetségükből ne rekesszék ki. Erre aztán Magdaléna angyalnak nevezi Amáliát s vége-hossza nincs az érzelgésnek. Rákóczi pedig «a két nemesen magasztos» hölgy között hallgatott, majd pedig feleségével együtt búcsút vett titkos hitvestársától. Jósika nagy részletességgel színezi ki e kalandot s gyönyörködik a nemes érzelmek versenyében, de megelégedezik arról, hogy Rákóczit tehetetlen bábnak tüntette fel s hogy a titkos találka után kételkednünk kell hősének tiszta erkölcsi érzékében, egyenes jellemében s férfias akaratában.

Jósika szemében a történelem csak nagy raktár, tele fényes ruházattal, borzasztó fegyverekkel, ügyes színpadi gépekkel s festői díszletekkel, melyek a megrendítő és megindító hatást teljesebbé teszik. E hatás kedvéért hozza mozgásba Jósika azokat a kínzó eszközöket, melyeket a lovagvárak látogatóinak szoktak mutogatni; ezért vezet bennünket minduntalan a földalatti folyosók útvesztőjébe, úgy, hogy szinte örülünk, mikor újra napvilágra kerülünk; erre való a titkos kúrthang, a hárfák zenéje s a zárdák harangja.

Az a romantikus képzelet, mely a történelemben nem látott mást, mint a vad indulatok s magasztos érzelmek ellentétét, a természetben is kerülte az egyszerűt, legszívesebben gyönyörködött a fény és árnyék küzdelmében. A költő maga mondja, hogy legtöbb költőiséget talál az elhagyott, sziklaövezte hegyi tavakban, melyeket az éjféli hold fenyéragyog be; egyik regényhőse, Jósika István is azt hiszi, hogy inkább szereti a hold világítását, mint a napét. Így Jósika egyik-másik regényében — mint *Jósika Istvánban* — majdnem elszokik szemünk a napvilágtól, mely életre kelti a színeket s hegyet, völgyet egyaránt bevilágít. Alig vergődünk ki a rengeteg erdőkből, melyekben szeszélyes patak

habjain s óriás fák ágai között rezeget a titkos fény, már is vén sziklák között vezet tova utunk, hol a szirtek és szakadások felett, mint ezüst felhő, lebeg a holdvilág.

Az a nyugtalan képzelet, mely Jósika történeti regényeiben eleinte elkápráztatott bennünket csapongásával, határozott rendszert követ. Így aztán a képeken, melyeket a költő elénk fest, minden változatosság ellenére ismétlést veszünk észre, mely kezdetben érdeklődést, később unalmat ébreszt. Épen ily rendszerezőnek mutatkozik a költő képzelete azokban a regényeiben és novelláiban, melyekben elhagyja a nemzet elmúlt korait. Csodálatos könnyűséggel ragad itt bennünket a kalandos képzelet a legváltozatosabb vidékekre. Az olasz föld füves völgyeiből és zöld erdeiből az afrikai sivatagban termünk, hol sárga homokfalat tol maga előtt a scirocco. Majd Amerika őserdeinek dús növényei között járunk, hol a juharfáról színes kigyók meresztik ránk szemüket, a sziklán kondor tanyáz s a bokrok mögött vadmacska lapul meg; majd meg Kelet-Indiában a Gangesnek ezüst hullámai csillannak fel előttünk s a sátoros banánok lombjai borulnak fölénk, melyek mögül egy-egy oroszlán szeme villan meg. Látjuk a magyar főváros rejtelseit, az utczákon rohanó szennyes árvizet, látjuk a magyar faluk és fürdők életét; egyik-másik novellában pedig megnyílnak előttünk a meseország kapui, hol törpék hordják össze a föld kincseit. Közös tulajdonságai e tájképeknek a merész vonalak, a rikító színek és szokatlan ellentétek, minőket a köznapi életben ritkán láthatunk.

Még inkább jellemzi a rendkívülinek és felötlőnek szerepét azokat a jeleneteket, melyeket a költő e tájképekbe illesztett. Ezekben újra ismétlődnek az önáldozatok s a bosszú tombolásai, mint a történeti regényekben; a fenséges gyakran a félelmetesbe hajol át, a félelmetes meg épen úgy megrendíti lelkünket, mint utálatot ébreszt. Jósika egyik novellájának hőse a beduin leánya, ki inkább önmagát öli meg, mint keresztyén férjét. Több novellájában látjuk az indiai nőt, a mint elszántan halad az égő máglya felé, hogy férje holttestével együtt hamvadjon el. Igazi végtelen romantikus képzelet találta ki azt a módot is, melylyel *A könnyelműek*ben Motabu, az amerikai őserdők fia, hűtlen nejét bünteti meg; nem elég, hogy a felbőszült férj megöli

az asszonyt, hanem felgyújtja a rengeteg erdőt is, melynek lángja végtelen távolságban festette vérvörösre az eget. Ugyanezekkel a szenvedélyekkel, melyek a nyugati műveltségtől távol semmi korlátot sem ismernek, találkozunk Jósika műveiben magyar földön is. Magyar tárgyú regényei s elbeszélései gyakran inkább rendőri jelentések, vagy újságtudósítók rémhírei. Egyik regénye a magyar fővárost banditák fészkének tünteti fel, elbeszéléseinek végén meg gyakran egész halom holttest jelzi a vad szenvedélyek rombolását. Nem riad vissza Jósika a grotesktól sem. Mily bántó részletességgel rajzolja *A könnyelműek*ben a sötét bőrű Motabunak aljas és szörnyű bosszúját, ki a csécsap Serédit egész a Mezőségig követi, hogy családi boldogságát egy mulatt gyermekkel tegye tönkre! A költői képzeletnek e botlásai természetes következményei voltak a költő romantikus izlésének, mely a megrendítésnek és megindításnak újabb és újabb eszközeit kereste s mikor a hatást fokozni nem tudta, legalább megzavarta.

Jósika olvasó közönsége gyönyörködött a korlátlan szenvedélyek rajzában, szívesen követte a költő képzeletét a műveltségtől távol eső társadalmakba, a rejtelmes lovagkorba, a mesék birodalmába. Jósika kora tele volt nemes ábrándokkal, merész vágyakkal, melyek minduntalan beleütköztek a társadalmi formákba; szerette e kor a vakmerő vállalatokat, nem ismerte a lehetetlenséget. Mikor egy-egy gyászesetnél a közönség hangos zokogásban tör ki, nem pusztán a szerencsétlenek fájdalmát érzi át; rendesen inkább saját vesztett ábrándjait, saját csalódásait siratja meg embertársának szomorú sorsában. Így Jósika közönsége is a költőnek megrendítő és megindító képeiben öntudatlanul is saját lelki világának képét fedezte fel, a szörnyű történetekben saját nemes rajongásának küzdelmét szerette. Így növelte a romantika az ábrándozók seregét s a rajongás és a szenvedélyek felébresztésével segítette robbantani a társadalom korlátait. Ki tudná megmondani, mit köszönhet egy-egy regényhős önfeláldozásának a reformkorszak egyik-másik kiváló egyénisége, ki egész életet szentelt magasztos eszméinek?

Azt a szörnyű phantastikus világot azonban, melyet Jósika költészetében találtunk, valójában csak akkor ítéltük meg helyesen, ha ismerjük azokat a szempontokat, melyekből a költő magasztos hőseit és szörnyetegeit megbírált; hisz a borzasztó, sőt az aljas is lehet a művészi alkotásnak értékes eleme, ha magasabb művészi eszmét szolgál.

Erdélyi János, mikor a XIX. század második negyedének magyar szépirodalmát elemzi, erkölcsi czélt fedez fel Jósika költészetében s azt tartja, hogy Jósika regényei egy-egy erkölcsi tételt érzékítenek meg. Erdélyi négy esetben meg is jelöli azokat az erkölcsi eszméket, melyekből Jósika művei kifejlődtek. Ha azonban *Abafi* az erős akarat nemesítő hatását, *Zólyomi* a féktelen szenvedélyek következéseit, *A könnyelműek* a könnyelműség veszélyeit, *Az utolsó Báthori* a vad indulatok rombolásait példázza, akkor Jósika erkölcsi eszméi kissé általánosak s nincsenek szerves kapcsolatban a költői alkotás minden részével. Abafi is egykor épen oly léha volt, mint *A könnyelműek* hőse, Serédi; mindkettő szakít múltjával s mindegyik családot alapít. Csak a véletlen idézi elő, hogy az egyik irigyelt, boldog férjjé, a másik pedig vad indulat áldozatává lett. Ha a gyilkos nyíl Abafi sátrában Abafit, nem egykori titkos látogatóját találta volna, Abafi élete *A könnyelműek* alapeszméjét is bizonyítaná. Ellentmondás van abban is, hogy a kritika szerint Zólyomi és az utolsó Báthori élete majdnem ugyanazt az eszmét, a féktelenség következéseit vezeti elénk, holott Zólyomi büntetés nélkül menekül meg piszkos pöréből, gazdag, szép leányt vesz feleségül és élete végén igen ájtatos lesz, míg Báthorit kocsizás közben megrohanják ellenfelei s agyonverik.

Jósika *Regény és regényítészet* című munkájában emlegeti az erkölcsi czélt s a regényírótól erkölcsi tant magában foglaló, tanulságos történetet követel. Mindazáltal nagy zavarba hozza figyelmes olvasóját erkölcsi szempontjaival. Tiszteletben tartja az erkölcsi törvényt, azonban önkényesen, mint pártember alkalmazza. Annyira szereti eszményképeit, hogy képzelt világában újra meg újra akarja őket látni; s az eszménykép nála nem az erkölcsi ítélkezés mértéke, inkább kárpótlás, melyet a költészet nyújt a sivár valóért,

a romantikus vágyaknak. Jósika elénk akarja vezetni a tökéletes férfiút és nőt, kik önzetlen szerelmet hordoznak keblükben, kik a hazáért, emberiségért és igazságért mindent tudnak áldozni. Nem sokat törődik hőseinek gyarlóságával, megteszi őket eszményképeknek, bármennyire ellentétes is jellemük a nagy szereppel.

Jósika úgy beszél Abafiról is, mint a lovag eszményképéről, azt mondja, annyira tökéletes, a mennyire ember lehet. Ha azonban a fényes öltözetű lovag lelkébe tekintünk, több sötét foltot fogunk jellemén találni, mint ragyogó páncélján. Megesodáltuk Abafit azért a merészségeért, hogy felemelte szavát a törvénytelenül elítéltek érdekében az ország rendei s a zsarnok uralkodó előtt. Annál érthetlenebb, mit keres Abafi a fejedelem cynikus válasza, a véres tett s az orgyilkosok támadása után az udvarban s a Báthori Zsigmond tiszteletére rendezett tornán. A mily ingatag Abafi az erkölcsi ítéletben, épen oly ingatag szerelmi viszonyaiban is. Abafi hódoló szerelmet érzett Mikola Margit iránt, a nő eszményképét a szelid fejedelemnőben találta meg s mégis úgy érezte, hogy igazán egyedül Csáki Gizellát szerette. Eközben azonban minden héten találkája volt egy lovagruhába öltözött, szenvedélyes nővel, ki a kijelölt napon éjjelkor mindig pontosan megjelent Abafi vára előtt. Vajon melyik volt az igazi érzés? Valószínű, Abafi sem tudná megmondani. Szegény Izidora, az éjjeli látogató, semminek érezte magát Abafi mellett, angyalnak nevezte imádott hősét, holott Abafi erkölcsileg nem állott magasabban, mint Izidora. Ez a bukott nő mindent feláldozott Abafiért, mert végtelenül szerette; Abafi pedig, mikor a léha fejedelem az éjjeli találkák örömeire céloz, azt mondja: «Alig gondolom, hogy az, mit Izidora iránt éreztem s talán most is érzek, szerelem lenne.»

Abafinak édes testvérei azok a nemes lovagok s fenséges fejedelmek, kiket Jósika szinte diszfénnyel vesz körül regényeiben. Ebbe a lelki rokonságba tartoznak a magasztos lelkű nők is, kikre Jósika határtalan tisztelettel tekint fel. Közeliükben a regényíró is ábrándos lyrai költő lesz, angyaloknak, szeráfi lényeknek, cheruboknak nevezi őket. Egyikről azt mondja, hogy csak szárnyai hiányoztak; a másikról azt, hogy a «mennyekek mennyének díce sugározta át és

körül». Az oltárképek madonnáira emlékeztetnek bennünket ez égből leszállott angyalok. Termetük légies, apró lábuk alig érinti a földet; mosolyukban az ég tükröződik, mozdulatuk festői, hangjuk dalszerű. Azonban érzéseik, gondolataik, vágyaik mégis a földhöz tapadnak. Nem valami magas erkölcsiség nyilatkozik Rákóczi Ferencz barátnéjában s nejében sem, bármennyire lelkesedik is a költő magasztos lelkükért. Az egyik forró csókokkal, szenvedélyes szerelemmel öleli magához azt a férfiut, ki nem rég esküdt örök hűséget nejeinek; a másik együtt akar élni oly férfiuval, kinek szerelmén mással kell osztoznia.

Epen így elszáll csodálatunk, ha Jósika Istvánnénak, a szép Füzi Arának lelki világába tekintünk. A költő nem győzi eléggé magasztalni a szép hölgy bájait, a fenséges nympchai termetet, a kedves, nyílt homlokot, a selyemlágy fürtöket s a szemeknek kék csillagait, melyekből a legszeledebb, legerélyesebb sugárok löveltek. Csodákat beszél a fenséges teremtésnek erkölcsi nemességéről is, ki «hölgy volt a szó leggyöngédebb, legistenibb értelmében.» Közelebről nézve azonban ez az angyali nő is gyenge földi teremtésnek bizonyul. Füzi Ara első férje, Gyulai Pál életében szép szavakat mond az eszményi erkölcsiségről, magasztos elvei azonban nem akadályozzák meg abban, hogy mély szerelmet érezzen az ifjú Jósika István iránt. Hidegséget mutatni férje iránt jellemtelenségnek tartotta, de szerette a heves ifjút is; a költő szavai szerint «az arcok kifejezése, a szemek delejzete folytonosan táplálta s érlelte azon érzeményt, melynek Jósika ifjú hévvel s kevés meggondoltsággal engedte magát át.» Elfogultságában maga a költő is beáll a tilos szerelem dicsőítői közé s lenézi azokat a hölgyeket, kiknek sejtelmük sincs mély és nagyszerű szenvedélyekről. Vegyes érzelmekkel olvassuk Füzi Ara levelét is, melyet férje erőszakos halála alkalmával intéz Jósika Istvánhoz. A bánatos hölgy magasztalja elhunyt férjét, jeles férfiú özvegyének mondja magát s mégis férje vetélytársának barátságára számít. Ugyane levélben örök átkot kíván férje gyilkosaira, a Bathoriakra; kis idő múlva meg. mint Jósika István felesége, maga vállalja el a házino szerepét. Báthori Zsigmond udvarában. A szeszély irányítja második férjéhez való viszonyát is. Jósika Istvánt, kinek része volt Báthori

véres tetteiben, nyomorúnak, gyalázatosnak, gyávának mondja, elhagyja, hogy zárdába vonuljon vissza. Azt mondja, hogy e szakítással inkább bizonyítja szerelmét, mint akármivel mással. Nem sokára újra megjelenik férje mellett, majd újra visszavonul s nem tudja magát elhatározni, hogy férjéhez visszatérjen.

Az erkölcsi cél komolyságát kétségesse teszi az is, hogy a költő oly ritkán szólaltatja meg alakjaiban a lelki ismeretet. Regényhősei, kik annyi szomorúságot és kint okoztak másoknak, nem érzik, hogy erkölcsi alapjuk megrendült s nem félnek a nemezis hatalmától. Jósika költészetéből szinte hiányzik az igazi tragikum szépsége, a tisztultabb erkölcsi világnézetnek virága. Zólyomi, kinek lelkét annyi és oly sokféle emberölés terheli, nyugodtan forgatja idősebb korában szent könyveit. Ha Báthori Gábort agyon nem verik, ép úgy folytatta volna ledér és kegyetlen multságait, mint azelőtt. Eszther egészen jól érzi magát erkölcsi sülyedésében s számító ésszel élvezzi kényelmes helyzetének gyönyörűségeit. Jósika István is felejtí, hogy multjának nagy tévedései egészen következetesen vezették börtönbe, úgy viseli magát, mint valami martir, ki teljes tudatában van, hogy szent ügyért hal meg.

Semmi kétségünk sem lehet, hogy az erkölcsi cél Jósika regényeiben csak látszat. A költőnek nem az a célja, hogy magasabb erkölcsi szempontból ítélje meg alakjainak lelki világát s bennök az emberi életnek mozgó ereit. A lelkes, magasztaló szónoklatok és vádbeszédek ugyanazt a szerepet játszzák, mint a történelemből s távoli társadalmakból kölcsönzött díszletek, arra valók, hogy az olvasó képzeletét és érzékenységet izgassák. A mint a költő ragyogó lovagi öltözetet adott alakjaira, épen úgy ad lelkükre is égi köntöst, azt akarja, hogy közönsége teljes rokonérzéssel, mély meghatottsággal gondoljon az utolérhetetlen hősré, ki szép is, erényes is. Az erkölcsi ítélkezés így a hatás eszközévé lesz s a megindító és megrendítő történet díszítésére szolgál.

Jósika elméleti munkája szerint is a regény nemcsak erkölcsi tant magában foglaló és tanulságos, hanem egyúttal érdekes, feszítően s mulattatva előadott történet. Legfontosabbnak Jósika a szép, érdekes mesét tartja, azt mondja, hogy a regényt igazán ez teszi regénynyé, ez a lényeg, a

többi csak forma. Így Jósika elméletben és gyakorlatban mindent alárendelt az érdekfeszítésnek. A hatást oly nagyra becsüli, hogy a regény bírálatában fő szempontokul tűzi ki, vajon «a mese érdekes és vonzó-e, a jellemek részvétet gerjesztenek-e, nemesek, kiválók-e, van-e az írónak feltaláló gazdagsága s bő mértékben nyújtja-e képzelete a hatásos jeleneteket».

Abban a módban, a hogyan Jósika regényeinek alakjait megbírált, volt valami naivság, mi a népmesék gondolatvilágára emlékeztet bennünket. Ez a naivság lehetett a nagy hatásnak egyik titka; hiszen Jósika közönsége is naivul bírálta meg az életet, ördögöt látott minden fejedelemben s angyalt minden szabadsághősben, csodákat, paradicsomi boldogságot remélt kedvelt eszméitől, sokszor egy-egy ékes szónoklattól is. Valójában azonban a költő elfogultsága nagyban hozzájárult ahhoz, hogy alakjainak lelki világában oly nehezen tudunk eligazodni.

* * *

Ez alakok már rendeltetésüknél fogva talányok maradnak előttünk mindvégig. Életet, fejlődést ritkán látunk bennök, de gyakran meglepnek bennünket egy-egy tettükkel vagy nyilatkozatukkal. Jósika regényhősei nem önmagukért vannak, hanem azért a szörnyű kalandért vagy megható jelenetért, melyet a költő előre kigondolt és kiszínezett. Olyanok, mint a francia kertben a lombfalak fülkéibe helyezett szobrok, melyeknek csoportjai és vonalai arra valók, hogy a kert tervének arányosságát s gazdagságát emeljék ki.

Nagyon kapósak a költőnek különösen azok a hősök, kikkel mindent indokolni lehet. Ilyenek első regényében Báthori Zsigmond, ki majd nemes és vonzó, majd kegyetlen és irtózatoss, vagy Izidora, az éjféli lovag, ki hol szenvedélyes, sülyedt teremtmény, hol pedig a megtestesült lemondás és tiszta erkölcsiség. Mindkettőt úgy változtatja a költő, a hogyan a cselekvény kívánja. Valóságos kaméleon-teremtés Eszther is. A regény elején mint ártatlan zsidó leány jelenik meg s csakhamar a legkitanultabb bukott nő a ledér király udvarában. Egyik pillanatban hiú, kegyetlen hölgy, másik pillanatban szerető anya, ki csak gyermekeire gondol; majd meg mint nemzeti hős mutatkozik be, ki a

✓ kényelmes otthont, a fényes ünneplést, a királyi kegyet a zsidóság megmentésére használja fel. Eszther sincs magával tisztában; úgy látszik, szereti Kázmért, de azért szerelmet ígér és oszt barátainak is. Mikor Nagy Lajos király fensége előtt meghódol, felkiált: «Hölgy vagyok, bámulom és szeretem kegyedet». Nemsokára ezután mégis ördögi bizalmasával köt nagyon benső viszonyt. Talányos egyéniség Eszther, azonban alkalmas eszköz a költő kezében az események bonyolítására, a titkok kikutatására s meglepő jeleknek s váratlan fordulatok előkészítésére.

Érthetetlen, hogyan tudott oly nemes lélek, minőnek Jósika Irénét festi, az aljas Zólyomiért lelkesedni. Érthetetlen a szép szász leány szerelme is a szörnyeteg Báthori iránt, mikor a költő annyit emlegeti Coelestának mély belátását s fennkölt gondolkodását. Ily szerelem vagy a belátásnak, vagy a tiszta erkölcsiségnek hiányára mutatna. A költő azonban nem sokat törődik az ellentmondással, mikor képzeletét az a természetellenes összeköttetés izgatja, melyben az ég a poklall szövetkezik.

Talány előttünk egyik legnagyobb gonddal kidolgozott regényének hőse, Jósika István is. A költő három ellentétes tényezőt világít meg az érdekes egyéniség lelki életében, e tényezők küzdelmét azonban teljesen homályban hagyja. Már távol Olaszthonban Magyarország és Erdély egyesítése volt Jósika István álmainak legszebbike. Nagyon csalódnánk azonban, ha azt hinnők, hogy ez az eszme fogja a szenvedélyes természetet a végzet kerekei közé sodorni. Jósika István lelkesedve szónokol a kereszténység diadalairól, gyűlöli a törököt, mégis Konstantinápolyból kéri a fejedelemséget. A nagy eszme szétfoszlott, s a kiváló államférfiú még sem érzi, hogy egész politikai multjával került ellentétbe. Nem magyarázza meg Jósika István zavaros életét a Báthoriakkal való viszonya sem. Egész nevelését a Báthoriaknak köszöni, hagyományos hűség köti hozzájuk, mindazáltal résztvesz Báthori Boldizsár kivégzésében, a báb fejedelmet pedig megveti, ide-oda rángatja s háta mögött titkos levelezést folytat a prágai udvarral. Talán dicsőségvágy az az erő, mely Jósika István életét irányítja? Erre sem ad a költő határozott választ. Hőse ingadozik, szeretné a fejedelmi hatalmat, de nem tud önámításaitól szabadulni; majd

mint a keresztyénség fölkent bajnoka szónokol, majd meg érzélgős kijelentésekkel védelmezi urát az ellenzék gúnyjától. A költő azt mondja, hogy hőse nagyszerű jellem, csupa határozottság és erély, mindennek azonban ellenkezőjét látjuk. Jósika István jól tudta, hogy a levél, melyet Báthori Boldizsárhoz vitt, Gyulai Pál halálos ítéletét tartalmazza, mégis csak akkor figyelmezteti Gyulainét, mikor már későn van minden. Épen ily határozatlan szerepet játszik Báthori Boldizsár és társai legyilkolása alkalmával is. A jellemtelen fejedelem és sima kegyencze folyton titkos tanácskozásokat folytatnak a szörnyű tett előtt, azonban a költő mélyen hallgat a tanácskozások lefolyásáról, valamint hősének lelki küzdelméről is. Jósika István csak annyit mond: «Félek, a dolog többre ment, mint kellett volna.» A költő enyhíteni akarja hallgatásával hősének bűnét s nem veszi észre, hogy hősét férfiatlannak tüntette föl. Ha Jósika István a gyilkosságot elítélte, mért vett részt a titkos tanácskozásokon? Ha pedig beleegyezett a rettenetes merényletbe, épúgy viselnie kellene a bűn súlyát, mint a többieknek.

Valóban nem csoda, ha a költő azt mondja Jósika Istvánról, hogy talány volt önmaga előtt. Talány Jósika István előttünk is, minthogy a költőt inkább érdekelték a Füzü-vár aljának titkos útjai, a földalatti viaskodások, az oláhországi kalandok, az elhagyott zárda rejtelmek, a holdvilágos tájképek, mint alakjainak tragikuma.

A belső élet világos rajzát nem pótolja a külsőnek részletes leírása sem, annyival inkább nem, mivel a költő eszközei felmondják a szolgálatot. A szeráfi termet, az arcnak görög éle, a festői mozdulatok oly gyakran ismétlődnek, hogy a leírás nem sok támaszt nyújt az olvasónak az egyes alakok megkülönböztetésére. Jósika pontosan felsorolja a testtagok nagyságát és arányát, megemlíti a hajszínét s hullámait, gondja van az arc legapróbb részletére, a szemek állására, az orr s ajkak vonalaira is; nem feledkezik meg alakjainak ruházataról sem, egy-egy feltűnő ruhadarab, a ragyogó drágakövek, a festői ránczok, mind lekötik figyelmét. Mindezekben az adatokban azonban nincs élet. A látszólagos realizmus csak arra való, hogy a lelki élet reális rajzának hiányát takarja el. Jósika alakjai czif-

rán felöltöztetett, festett bábok, melyeket a költő képzelete kénye-kedve szerint mozgat ide-oda.

★ ★ ★

Merő szeszély Jósika képzelete; stilizálja a történelmet, a természetet s önkényesen alkalmazza az erkölcsstan és lélektan törvényeit. Ez az igazi romantikus képzelet új világot teremt magának, melyben a valóság és költészet szerepet cserélnek, a mennyiben a sejtelmes ábrándok valósággá lesznek, a sívár valóság meg csak valami nyomasztó álomnak tűnik föl. A költő, kinek napjait a családi perpatvarok, a kicsinyes politikai viszonyok értéktelenné tették, már azon ponton volt, hogy elhagyja kellemetlen rokonságát, vesződséges birtokait, hűtlen gazdatisztjeit, vég nélküli pereit s elmenekül Byron lordhoz Görögországba, hol a költészet még tud nagyot gondolni s bámulatba ejti Európa kalmárait és rendőreit. Mint a német romantikus költő a kék virágra, úgy gondolt Jósika a görög szabadságharczra. A romantikus vágy hajtotta képzeletét abba a költői világba is, mely sokkal szebb, mozgalmasabb, mint a jelen, melyben az erény égi tisztaságában jelenik meg s a legirtózatossabb akadályokat győzi le. Az a költői képzelet azonban, mely nem a való élet titkait mutatja, hanem a valóságnál külömb világot akar teremteni, a versenyben okvetlenül vesztes lesz. Így jár Jósika képzelete is. Egy ideig érdekelnék bennünket a szeszélyes ötletek, tarka képek, később azonban észreveszszük, hogy a káprázatos költészet tulajdonkép csak egy-két elemből áll, melyek mint a kaleidoskop üvegdarabjai, folyton változtatják helyüket, míg a valóság sok apró és nagy erőnek csodálatos összeműködése.

Jósika költészetében is látszólagos cél az elmúlt koroknak vagy az emberi léleknek rajza s az erkölcsi ítélet; a költő főczélja mindig az, hogy érdekes mesét mondjon olvasóinak. A regény elméletében is Jósika az érdekfeszítő cselekvényt köti fiatal író társainak lelkére; óva inti őket, ne higgyenek «azon áltanoknak, melyek a regényben a meglepetéseket és váratlan fordulatokat a hatásvadászat vádjá alá vetik.» Szerinte a cselekvény ügyes bogozése, a jó csomó, a kielégítő megoldás a regényíró hivatásának legjobb bizonyossága, a hatásos cselekvény pedig oly lényeges

eleme a regénynek, mint a melódia a zenének. Mi lesz azonban ily gondolatokkal a képzelet szabadságából, melyért oly kitartóan hadakozott a romantika? Bizony a szabad, korlátlan képzelet beáll ügyes színházi rendezőnek, ki jól tudja, hová kell a festett lovagvárat állítani, mikor kell a műholdvilágot a színpadon végigsugároztatni, hogyan kell a megrázó és megindító jeleneteket hatásosan rendezni.

Akaratlanul is ily szerepet juttat Jósika *Regény és regényítészet* című munkájában a képzeletnek. Mind végig dictatori hatalmat, élet és halál fölötti jogot ad az írónak szereplő alakjaival szemben, hogy képzelete pillanatig se legyen lekötve. Azt kívánja, hogy az író az egész tárgyat vagy mesét kezdettől végig hatalmában tartsa, hogy tárgyával azt tehesse, a mi neki tetszik. Mindennek pedig igazi célja az, hogy a regényköltő «kedve s kénye szerint változtathassa az előadást feszítővé vagy csendesebb haladásúvá», hogy az unalmasságnak s hevítő érdeknek biztos hőmérőjével rendezkezzék s «előre tudja, unalmat vagy érdeket fog-e munkája gerjeszteni.»

A magyar regény előnyére Jósika a cselekvény bonyolításának s az érdekkeltetésnek minden eszközét alkalmazza regényeiben. Már első regényében annyi különböző életkörbe vezeti olvasóját, hogy a figyelemnek nincs ideje a lankadásra. A politikai élet rajzát érzelmes jelenetek váltják fel, az udvari életből vad vidékre, kalandos lovagok társaságába lépünk, aztán a fényes tornajátékok s a hadi élet változatos képei vonulnak el előttünk. Az érdeklődés ébrentartására mindig van a költőnek egy-egy rejtelmes alakja, kiről nem tudjuk, kicsoda, micsoda, vagy egy-egy titka, mely mindig alkalmas pillanatban tudódik ki. Különösen jó szolgálatot tesznek a bosszútervek s szerelmi viszonyok, melyeknek előadását rendesen a legérdekesebb pillanatban szakítja meg a költő; így akarja az érdeklődést fönntartani addig, míg kevésbé érdekes, de szükséges adatait elő sorolhatja. Itt már Jósika határozottan számít a hatásra s nem nagyon válogat a figyelemkeltés eszközeiben.

Mikor a *Zöld vadászban* a Drágfyak várát ostromolják, Drágfy leánya, Judit s nevelőnője megszöknek, mégis nem sokára Juditot anyja és nénye társaságában látjuk. Maga a költő is segít csodálkozni, mikor így folytatja: «Judit?

fogja mindenki kérdezni. Igen, Drágfyné, Klára és Judit fátyolozva mindhárman». Csak a következő kötet vége felé tudjuk meg, hogy Fugger az ellenség félrevezetésére három nőcselédet öltöztetett föl. Néha szinte játszik a költő hallgatóinak kíváncsiságával, mint a mesemondó a gyermeksereg figyelmével. Ily tréfás számítással szakítja meg az elbeszélés fonalát éppen akkor, mikor a «zöld vadász», ki folyton titokzatos kúrhangjával adott jelt, a regény harmadik kötetében végre belép Judit szobájába. A költő a szakaszt a «benyitott» szóval végezte. A következő szakaszban pedig, hol az olvasó az érdekes párbeszédet várná, a mohácsi vésről beszél a költő s így kezdi elbeszélését: «Benyitott a pártokra szakadozott Magyarországra egy hivatlan vendég».

Az ügyes meseszövéssel, a figyelemkeltés eszközeivel nagy hatást gyakorolt Jósika a magyar regény technikájára. Hatással volt erre azzal is, hogy az előadás különböző formáit kipróbálta, s hogy ezek szempontjából gazdagította a magyar nyelvet. Leginkább szerette az elbeszélést s a párbeszédet, de egy-két novellájában ügyesen használta a levélformát is. A nyelvben ép úgy, mint a költészetben az önkénynek ad jogot; gyakran a legellentétesebb képeket halmozza össze, szeszélyes nyelvújításával pedig annyi érthetetlen szót alkalmaz, hogy regényeihez egész szótárt kell alkalmaznia.

★ ★ ★

Igazi értéket Jósika költészetének Jósika egyénisége ad.

Nagyon egyoldalú ítélet volna, mely Jósika egyéniségében csak a világfít látná. Nagy élettapasztalatai mellett lelkében semmi nyoma sincs a léhaságnak, sem a világfájdalomnak, mi rendesen az elfecsérelt érzelmeknek következménye szokott lenni. Ép úgy megveti Jósika a könnyelmű gondolatot, mint a férfiatlan panaszt. Van valami lovagias szellem e férfias egyéniségben; nem ismeri a kétségbeesést, a nőről, szerelemről oly fennköltén gondolkodik, mint valami középkori lovag, s mély áhitattal hajol meg a végtelenség kormányzója, Isten előtt. Ily egyének szeretetre vannak teremtvé. Megdöbbenve hallgatja Jósika is az ágyúk dübörgését, melyeknek golyói Isten szabad egét fúrják át. A patkók kopogása, a felperzselt falvak lángja, a fegyver-

zörej, a halottak hörgése iszonyattal töltik el lelkét; nem, mintha félni tudna, csak azért, mert szereti, félti az emberiséget. Ép ily ábrándos szeretettel gondol Jósika nemzetére is. Bár ostorozza a nemzeti bűnöket, azért még sincs szemében a világnak különb nemzete, mint a magyar. Minden, mi nemzetével kapcsolatban van, különös értéket nyer előtte; meghatottság vesz rajta erőt, mikor magyar földre lép, melynek «minden göre egy csöpp rokonvért ivott be áldozatul a hazáért».

Ily gazdag kedélyélet számára szűk az érzéki világ; a bölcselkedés és vallás problemaival a végtelenséget is érzelmeinek körébe akarja vonni. Hisz a lélek örökkévalóságában. «A porszem, a harmat cseppje el nem vesznek, minden, a mi létezik, örök, enyészhetetlen, s a lélek, mely gondol, mely nevet ad érzéseinek, mely magasra túl emel a földön, elenyésznek? — Lehetetlen!» Szól a hívő lélek. Ép ily törhetetlen hite a szellem diadalában, az emberiség örökkévaló jövőjében.

Ki nem időzött volna szívesen ily értékes és vonzó egyéniség társaságában? Jósika évtizedeken keresztül, a legválságosabb időben volt a magyar nemzetnek vigasztalója, buzdítója s nevelője. Mindezért Erdélynek tartozik hálával a magyar nemzet. Jósika egyéniségét Erdély hozta létre, különösen azoknak a küzdelmeknek hosszú sora, melyeket Erdély fiai bérczes hazájukért, a magyar fajért s a gondolat szabadságáért folytattak.

PAPP FERENCZ.